

LIISA GRANBOM-HERRANEN

Rahvaan lapsen kasvatuksen tavoitteet Ruotsin ja Venäjän ajan säädöksissä

Granbom-Herranen, Liisa. 2011. RAHVAAN LAPSEN KASVATUKSEN TAVOITTEET RUOTSIN JA VENÄJÄN AJAN SÄÄDÖKSISSÄ. *Kasvatus* 42 (2), 167–176.

Artikkelissa tarkastellaan arjen käytänteisiin vaikuttaneita säädöksiä, jotka liittyvät institutionalisoimattomaan lasten kasvatukseen Ruotsin ja Venäjän hallinnon aikaisessa Suomessa. Kiinnostuksen kohde on ensisijaisesti, missä yhteyksissä lapsi eri ikäkausinaan määrittyy säädöksissä. Säädökset kertovat siitä, mitä odotettiin tapahtuvan, ja niillä on siten merkitystä kasvatukseen kohdistettujen pyrkimysten kuvaajina. Vaikka ne eivät kerro siitä, mitä todella tapahtui, säädökset legitimoivat yhteisöllisen valvonnan ja mahdollistavat myös ennalta ilmoitetut sanktiot.

Sekä yhteiskunnalliset muutokset että yhteiskunnan toimintaa ohjaavan lainsäädännön muutokset ovat hitaita prosesseja eikä lakien voimaantulo tapahdu lainsäätämisen myötä. Sääty-yhteiskunnan lainsäädäntö onkin vaikuttanut lasten kasvatusta koskeviin asenteisiin vielä 1900-luvun alussa. Ihmisten elämäntapojen muutos on ollut säästöjen muutoksia hitaampi prosessi. Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut selvittää, mihin säädöksillä on pyritty ohjaamaan lasten kasvatusta aikana, jolloin enemmistölle kasvatusta ensisijaisesti tarkoitti ei-institutionalisoitunutta toimintaa. Kotikasvatusta koskeva lainsäädäntö on nykyajan termi tarkastelun kohteena olevalle ilmiölle.

Säädöksissä rahvaan kotona tapahtunut lasten kasvatusta ja opetus näyttäytyvät ensisijaisesti aikuisuuteen valmistutumisen yhteisön valvonnassa. Säädöksistä on luettavissa ohjeistus rahvaan lapsen elämästä sekä tavoite kristittyksi kasvattamisesta ja työntekoon harjoittamisesta.

Asiasanat: autonomian aika, kotikasvatusta, kristillinen kasvatusta, laitospedagogia, säädökset, sääty-yhteiskunta, työhön kasvatusta

Johdanto

Artikkelissa käsittelen erityisesti suomalaisen rahvaan lapsen ja hänen elinehtojensa näyttäytymistä säädöksissä. Puhuessani rahvaasta tarkoitan sitä osaa kansasta, joka koostui ensisijaisesti maaseudun tilattomasta väestöstä ja johon katsotaan kuuluneen myös kaupunkien palkolliset ja työväestö maalla ja kaupungissa (Granbom-Herranen 2008, 16). Säädöksiä ovat lakien ja asetusten lisäksi hallitsijoiden määräykset ja vastaavat oikeusnormit, jotka tässä tapauksessa käsittävät kirjeitä ja julistuksia (Kekkonen 2009, 1–2). Nämä ovat osa virallista asiakirjahistoriaa, josta voidaan lukea aikakauden näkemykset yhteiskunnan ohjauksen tarpeesta.

Vanhimmat Suomen alueella vaikuttaneet ja tunnetut lait ovat 1200-luvulta peräisin olevia ensimmäisiä maakuntalakeja ja kauppa-kaupunkeja koskevia lakeja. 1300-luvun puolivälissä säädettiin ensimmäiset yleisvaltakunnalliset lait: kuningas Eerikinpojan maanlaki ja kaupunkilaki. Valtakunnan laeista kattavin on vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki, joka perustuu kuningas Eerikinpojan kaupunki- ja maanlakeihin sekä Kuningas Kristofferin maanlakiin vuodelta 1442. (Kekkonen 2003, 255.) Liitettäessä Ruotsin valtakunnasta alueita Venäjän keisarikuntaan jäivät alueilla voimaan ruotsinaikaiset säädökset. Yhdistettäessä vuonna 1811 Suomen suuriruhtinaskuntaan jo aiemmin Venäjään kuuluneet alueet, säädökset yhdenmukaistuivat myös näillä alueilla viimeisimpien Ruotsin valtakunnassa vuoteen 1809 vaikuttaneiden lakien mukaisiksi. Suomenkielisen luterilaisen väestön kannalta säädökset olivat kaikkialla Suomen suuriruhtinaskunnassa varsin yhteneväisiä. Vasta Aleksanteri II:n valtakausi (1855–1881) oli lainsäädännön kannalta muutoksen aikaa. Vuodesta 1860 alkaen julkaistu Suomen suuriruhtinaskunnan asetuskokoelma korvasi vähitellen kohta kohdalta aiemman lainsäädännön. (Granbom-Herranen 2008, 71.)

Tässä artikkelissa keskityn Suomen suuriruhtinaskunnassa vallinneiden ja rahvaan las-

ten ei-institutionaalista kasvatusta käsittelevien säädösten sisältöön. Kasvatuksella tarkoitetaan kotona tai ruokakunnassa sekä lähipiirissä joko tietoisesti tai tiedostamatta tapahtuvaa lapsen vaikuttamista. Kasvatuksen historiassa lasten opetusta käsittelevistä säädöksistä tunnetuimpia ja keskeisimpiä säädöksiä ovat kirkkolait (KL1686, 6.12.1869/SA, 24/11.10.1908/SA) sekä kansakouluasetus (11.5.1866/SA) ja piirijakoasetus (18.10.1898/SA). Yhteiskuntahistoriassa näkyvimmin ovat olleet esillä lasten elinolosuhteiden tarkastelun keskittyminen palkkaussääntöihin (6.8.1723, 21.8.1739/M, 15.5.1805/SP, 30.1.1865/SA) sekä turvattomien lasten kasvatukselle asetettuihin tavoitteisiin (esim. 2.3.1869/SA, 20.1.1888/SA, 17.11.1890/SA, 7.10.1901/SA). Kun tarkastelu on ensisijaisesti kohdistunut kirkkolakeihin sekä kansakouluasetukseen, on keskeiseksi huomion kohteeksi väistämättä muodostunut kasvatusta kristinopin tuntemiseen sekä kansan yleinen valistus.

Suomalainen kasvatushistoria on ollut ensisijaisesti instituutioiden, aatevirtausten ja merkkihenkilöiden historiaa (Ojakangas 1997, 23; Suutarinen 1992, 32, 42; Väyrynen 1992, 10). Suomalainen kasvatushistorian tutkimus on käsitellyt rahvaan lasten kasvatusta suhteessa institutionaaliseen kasvatukseen (Tuomaala 2004), puhuessaan lapsista työntekijöinä (Rahikainen 2002) tai lastensuojelullisten toimenpiteiden kohteena (Pulma 1985; Vehkalahti 2009). Instituutioiden ulkopuolella tapahtunutta kasvatusta on tutkittu vähän: yhtenä syynä on aineiston rajoittuneisuus ja toinen vaikuttanut tekijä on se, että Suomessa on varhaiskasvatuksen historian katsottu alkaneenkin vasta ensimmäisten lastentarhojen perustamisesta (Still 2009, 47). Tilanne liepee sama yleensäkin kotikasvatuksen historian suhteen. Esimerkiksi julkaisusta *History of Education* ei viiden viimeisen vuoden ajalta löydy kotikasvatusta käsitteleviä artikkeleita. Yhteiskunnan rahvaan lastenkasvatukseen kohdistamien säädösten tarkastelu lähestyy Vuorio-Lehden ja Niemisen määritelmän mukaisesti marginaalihistorian tutkimusta (Vuo-

rio-Lehti & Nieminen 2003, 14). Kasvatustavoitteissa kyse on säädösten ilmentämisestä, ensisijaisesti rahvaaseen ja nykytermeillä lasten kotikasvatukseen kohdistuneista julkisista odotuksista.

Rahvaan lasten kasvattamisesta eli kansanomaisesta lastenkasvatuksesta puhuttaessa vedotaan yleisesti tunnettuun kansantapaan, jolloin tutkimuksellinen tieto kiinnittyy hyvin lähelle sitä, mitä voidaan kutsua tutkijan ammatilliseksi arkitiedoksi. Tämä ei tarkoita, ettei tieto olisi arvokasta, mutta tällöin raja tieteellisen tiedon ja arkitiedon välillä on häilyvä. (Kakkuri-Knuutila 1992, 23–25.) Koetunani puutteena sen, että lakeja ja hallitsijan määräyksiä ei tutkimuksissa juuri identifioida lähdeluettelotasolle, olen pyrkinyt tuottamaan perustietoa lasta käsittelevistä säädöksistä ja, lisätakseni johtopäätösten läpinäkyvyyttä, olen artikkelissa kirjannut viitatuut säädökset identifioitavaan muotoon.

Säädökset yhteiskunnallisena normistona

Säädösten määräykset kohdentuvat yhteiskunnan jäseniin, ryhmittymiin tai organisaatioihin ja säädökset ovat legitimoineet yhteiskunnan ja kirkon toteuttaman valvonnan. Lait ja hallitsijan määräykset eivät kerro toteutuksesta, mutta niiden voi tulkita antavan kuvan poliittisesti ja taloudellisesti vaikutusvaltaisten ryhmien asettamista odotuksista ja pyrkimyksistä. Säädökset ovat normatiivista aineistoa, jonka perusteella voidaan muodostaa käsitys yhteiskunnan oikeana ja vääränä pitämistä ilmiöistä (Hedenborg 1997, 31). Lainsäädännön taustalla on jonkin yhteiskuntaryhmän tavoitteen ilmaisu (Kekkonen 2009, 9). Säädökset viittaavat sosiaaliseen todellisuuteen ja niissä mainittuja tilanteita voidaan olettaa olleen olemassa. Säädöksiin on usein myös kirjautunut se, mikä on pitkään vaikuttanut perinteisenä toimintana. (Sjöholm 1988, 24, 26.) Johtopäätökset, joita säädösten perusteella voi rahvaan lasten kasvatukselle asetetuista julkisista tavoitteista tehdä, ovat varsin yhte-

neväisiä varhaisemman kansanomaisen lastenkasvatuksen tulkintojen kanssa (esim. Aukia 1984; Talve 1990). Keskeinen ero aiempaan tutkimukseen on säädösten ohjeistava näkökulma. Säädöksiin kirjautunut puhe kertoo hallitsevien ryhmien odotuksista ja niiden avulla voidaan osoittaa ajankohta, jolloin ajatus on saanut virallisen lausuman statuksen.

Lapsi ja lapsen kasvatus on määritelty jo varsin varhaisessa lainsäädännössä ja yhteiskunnan ohjeistuksessa, vaikka keskeinen tavoite ei välttämättä ole ollut lapsen paras. Autonomian ajalla Suomessa voimassa olleet säädökset legitimoivat ei-institutionalisoidun kasvatuksen olemassaolon samoin kuin lasten kasvatuksen ja hoidon keskeiset sisältötaavoitteet. Huomio on lapsen arjen elinympäristössä toteutuvaksi oletetussa, institutionalisoimattomassa toiminnassa. Säädöksillä ei selitetä kasvatusta, yhteiskunnan tapahtumia tai yhteiskunnassa eri aikakausina vaikuttaneita aatesuuntauksia. Määräysten toteutuksen kuvauksia löytyy toisenlaisista tallenteista, kuten oikeudenkäyntiasiakirjoista sekä kirkonkirjoista ja tuomiokirjoista (Kekkonen 2009, 13). Lapsen asemasta ei säädöksissä puhuta lapsen oikeuksina, vaan lapsen asema määrittyy lapseen suhtautumiseen kohdistuvina velvoitteina ja sanktioina niille, jotka eivät määräksiä noudata.

Sääty-yhteiskunnassa lait ja asetukset eivät kohdistuneet yhtäläisesti kaikkiin kansalaisiin, vaan sekä oikeudet että velvoitteet vaihtelevat säädystä toiseen (Rahikainen 1993, 518). Elsa Sjöholmin (1988, 24) mukaan lakeja ei ollut tarkoitettukaan kaikkien luettaviksi; suurin osa kansasta oli lukutaidotonta ja ilmoitettu sakotkin pystyi maksamaan vain varakas säätyläinen. Kirkkolait ovat koskeneet kaikkia seurakunnan jäseniä, mutta niissäkin säätyjen merkitys näkyy erivapauksina. Maallisissa säädöksissä kasvatuksen velvoitteet kohdistuvat rahvaaseen sekä osin talonpoikiin ja käsityöläisiin; ylempien säätyjen toimintaan ne liittyvät erityisesti omaisuuden hallinnan kautta. Kukin yhteiskuntaluokka on toteuttanut oman ryhmänsä kasvatukselle asettamia päämääriä

eläessään oman säätynsä tai yhteiskunnallisen asemansa edellytysten ja vaatimusten mukaisesti. (Granbom-Herranen 2008, 97.)

Aiemmin säädetyt lakeja ja hallitsijan määräyksiä ei autonomian aikana pääsääntöisesti kumottu uuden määräyksen tultua voimaan. Ongelmallista on tietää, oliko jokin säädös voimassa Suomessa Venäjän vallan aikana vai oliko se poistunut käytöstä ennen 1850-lukua, sillä vuoden 1919 heinäkuuhun asti voimassa olleessa vuoden 1772 hallitusmuodossa ei mainita määräaikaakaan, jonka kuluessa hallitsijan tuli vahvistaa valtiopäivillä hyväksytyt lait ja säädökset (Rasila 1977, 24). Näin ollen esimerkiksi lapsen huoltoa koskeva uusi holhouslaki (8.4.1983/SA) kumosi edeltäjänsä, jonka peruseriaatteet ovat tärkeimmiltä osiltaan vuodelta 1734 olevan Ruotsin valtakunnan lain mukaisia. Tämä valtakunnan laki on ollut lapsen ja vanhempien suhteen määrittäjänä myös holhouslain lisäksi avioliittolaissa (13.6.1929/SA). (Gottberg 1997, 6; Roiko-Jokela 2006, 54, 117; Savolainen 1984, 4.) Vastaavasti 1960-luvulla (5.2.1965/SA) voimaan tulleella perintökaarella kumottiin lapsen ja holhottavan asemaa säädelleen vuoden 1734 valtakunnan lain määräykset lukuisine myöhempine muutoksineen ja lisäyksineen (Gottberg-Talve 1988, 139).

Yhteiskunnan muutosten myötä säädettiin uusia lakeja ja täsmennettiin sekä uudistettiin jo voimassa olleita. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun lapseen ja kasvatukseen kohdistuneiden julkisten kasvatustavoitteiden tausta perustuu ajallisesti varhaisempiin yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Lasten huoltamisen, elättämisen, kasvattamisen ja opettamisen kannalta keskeisiä lakeja olivat kirkkolait sekä kansakoululaki, joiden vaikutus kansan enemmistön elämään oli lähinnä ohjeistava ennen ensimmäistä oppivelvollisuuslakia (15.4.1921/SA). Lapsen kasvu- ja elinehtojen kannalta merkittäviä olivat myös palkollisten ja isännän välistä suhdetta säatelevät palkkauslainsäädännöt sekä elinkeinolaki (31.3.1879/SA). Lisäksi laitosten ohjesääntöistä voidaan lukea tehtäviä, joiden katsottiin kuuluvan lapsen

kasvattajille (kasvatuslaitosten ohjesääntö: 2.3.1869/SA, 17.11.1890/SA, 7.10.1901/SA, 6.10.1902/SA sekä muita oppilaitoksia käsitteleviä säädöksiä: 17.11.1870/SA, 17.12.1874/SA, 5.8.1896/SA).

Menetelmä ja aineisto

Tässä esitellyn tutkimuksen lähtökohtana on laadullinen tutkimus. Tarkemmin sanottuna kyse on tulkintatieteissä käytetystä hermeneuttiseen ymmärtämiseen liittyvästä lähestymistavasta. Menetelmänä on sisällönanalyysi, joka yleisimmin kohdistuu kielellisiin sisältöihin (Grönfors 1982, 160–161). Sisällönanalyysi on menetelmärypäs, johon liittyen menetelmänäni ovat olleet laadullinen sisällönerittely, sisältöjen ryhmittely ja teemoittelu. Sisällönerittelyssä kyse on julkisten kasvatustavoitteiden identifioinnista perusaineistosta. Oma vaiheensa sisällönanalyysissä on ollut aikakauden kontekstin kuvaaminen, johon en tässä artikkelissa paneudu. Toisin kuin esimerkiksi Riitta Jyrhämä (2004, 224), pidän sisällön erittelemistä (sisällönerittelyä) yhtenä sisällönanalyysiin liittyvänä menetelmänä, en sen synonyymina. Keskeisin ero on siinä, että sisällönanalyysi edellyttää eritellyn tiedon jatkokäsittelyä, kuten tässä sisältöjen ryhmittelyä ja siitä johtopäätösten tekemistä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 106; Granbom-Herranen 2010, 73–74.)

Sisällönerittelyssä analyysiyksikkönä voi olla sana, sanayhdistelmä, lause, lausuma tai ajatuskokonaisuus (Pietilä 1973, 111). Säädösten analysoinnissa sisällön erittelyn yksikkönä on ollut lausuman sisältämä sana sekä kyseisessä säädöksessä mainittu tarkoitus. Lasten elämää ja elinehtoja käsittelevät säädökset olen koontanut läpikäymällä säädöksiä ja niitä sisältäviä kokoelmia, sekä tulosten tarkistamiseksi olen käynyt läpi kokoelmien sisältämiä asianarekistereitä. Keskeisiksi olen katsonut ne, joissa viitataan kasvatuksellisiin ja hoidollisiin termeihin. Käsite kasvatustavoitteiden toteuttaminen itsessään on varsin uusi: aiemmin verbi ”kasvattaa” on viitannut ensisijaisesti viljelyyn. Käsitteiden va-

linnassa olen käyttänyt apuna Suomen murteiden sanakirjaa, Vanhan kirjasuomen sanakirjaa, Gananderin Nytt finskt lexiconia sekä Ruotsin Waldakunnan Lakiin 1734 sisältyvää sanastoa (Koivusalo & Jussila 1984). Aineistona käytetyt säädöskokoelmat kattavat ajan Kuningas Kristofferin maanlaista vuodelta 1442 (ks. TL) itsenäisyyden alkuun. Joitakin viittauksia olen ottanut sekä tätä ajanjaksoa varhemmasta että myöhemmästä lainsäädännöstä. Säädökset sisältyvät lähteissä mainittuihin kahdeksaan kokoelmaan tai kokonaisuuteen, lukuun ottamatta vuoden 1723 palkollislakia (6.8.1723). Aineisto muodostuu Suomessa Ruotsin ja Venäjän vallan ajalla vaikuttaneista lasta ja lapsen elinehtoja käsittelevistä säädöksistä. Sädöskokoelmista hain ne lait ja asetukset sekä hallitsijan julistukset ja kirjeet, joissa käsitellään vanhemmuutta ja erityisesti lasten elämää ja elinehtoja. Tarkasteltava ilmiö on säädöksiin kirjattu lasta ja institutionalisointimatonta kasvatusta koskevien säädösten sisältö, joten en tässä yhteydessä paneudu kirkon toteuttamaan kasvatukseen enkä kansakoulun kasvatustavoitteisiin, joita myös on ohjeistettu hengellisiin ja maallisiin säädöksiin. Säädökset eivät ole kohdistuneet säätelemään erityisesti ruokakunnan tai yksittäisen talouden toimintaa, eikä niitä ole kohdistettu koskemaan ensisijaisesti lasten kasvatusta, hoitoa tai opetusta (Granbom-Herranen 2008, 73).

Säädöksissä käytetään ilmaisuja "underhåll", "uppfostra", "skötsel och underhåll" sekä "ylöspitäminen ja ylöscasvattaminen", joilla tarkoitetaan kokonaisvaltaista huolehtimista omista lapsista tai ruokakunnan jäsenistä. Säädöksissä esimerkiksi "lära", "undervis" ja "opettaa" yhdistyvät kristinoppiin ja lukutaitoon, kun taas "inhämta kännedom" ja "harjoittaa" työhön oppimiseen. Lisäksi hain kokoelmista sekä suomeksi että ruotsiksi lapsi- ja talo-alkuiset sanat sekä sanat, jotka liittyvät vanhempiin, kasvattamiseen, opettamiseen, hoitamiseen ja palvelusväkeen (piika, renki, palkolliset) sekä seurakuntaan. Näiden sanojen avulla löydettyt säädökset johdattivat tekstiensä kautta lapsen elämää ja elinehtoja

sivuaviin käsitteisiin ja siten puolestaan niihin liittyviin säädöksiin. Oppilaitoksia ja niissä järjestettävää opetusta koskevat säädökset ovat tässä yhteydessä kasvatustavoitteiden tarkastelun ulkopuolella lukuun ottamatta koulukotien ja asuntoloiden kasvatuksellisia tavoitteita.

Edellä mainituilla kriteereillä säädöksiä löytyi lähes 800, joista vajaan parinsadan voidaan katsoa kohdistuvan institutionalisoidun kasvatuksen tavoitteisiin. Säädökset olen luokitellut ja ryhmitellyt sen mukaan, mihin lapsen elämän alueeseen kyseisellä säädöksellä on pyritty vaikuttamaan. Tarkastelun kohteena ovat aikakauden säädöksissä vallinneet yleiset päämäärät eikä yksittäisen säädöksen sisällön muuttuminen, kuten esimerkiksi lapsen huoltosuhte Gottbergin (1997, 2005; Gottberg-Talve 1988) teoksissa, holhoussuhte Roiko-Jokelan (2006) teoksessa tai köyhäinhoito Pulman (1985) ja palkollislainsäädäntö Nygårdin (2002) tutkimuksissa.

Laadullisen tutkimuksen kriteereihin kuuluvat riittävä aineisto, soveltuvat menetelmät sekä mahdollisuus tutkimuksen toistettavuuteen. Aineiston kohdalta kriteerit täyttyvät: tutkimus kohdistuu säädöksiin ja toteuttaa sen lähtökohtaoletuksen, että säädökset sisältävät rahvaan lasten elämään ja kasvatukseen liittyvää ohjeistusta. Perusaineisto kattaa Ruotsin ja Venäjän ajan säädökset. Yhtenä lähtökohtana aineiston käsittelyssä on ollut Jorma Kalelan (2000, 92) toteamus: "Lähteet eivät enää ole luotettavia tai epäluotettavia, vaan eri tavoin informatiivisia".

Olen hakenut säädöksistä niissä julkituodut velvoitteet lasta kohtaan ja tavoitteet lapsen kasvattamiselle. Keskeinen säädösten käyttämistä aineistona koskeva kritiikki kohdistuu säädösten ja tapahtumien suhteeseen, sillä säädöksistä ei ilmene, miten ne ovat vaikuttaneet käytännössä sen paremmin yksilön kuin yhteisönsäkään elämässä. Säädöksiä on mahdollista käyttää tutkittaessa yhteiskunnallisen valtaeliitin tavoitteita jonkin ilmiön suhteen. Ne ovat ilmaisuja, jotka kertovat toivottavasta toiminnasta. (Leisti & Vähä 2001, 125.) Vaikka sää-

dökset eivät kerro, mitä käytännössä tapahtui, antavat ne kuitenkin tietoa siitä, mitä odotettiin tapahtuvaksi tai ei-tapahtuvaksi.

Eri-ikäiset lapset säädöksissä

Keskeistä lapsuusiän määrittelyssä on ollut ajankohta, jolloin lapsuuden on katsottu päättyvän ja lapsen olevan kykenevä ottamaan vastaan aikuisuuden tuomat velvoitteet ja oikeudet. Ainakin jo keskiajalta lähtien on ollut määriteltyjä ikärajoja, jotka ovat erottaneet lapset aikuisista. Ikä on mitattavissa oleva ja lapsen kasvuun liittyvä ulottuvuus, joka ei määriyty yksinomaan kasvatuksen sosiaalisen ja kulttuurisen näkökulman kautta. (Hedenborg 1997, 47.) On kuitenkin syytä todeta, että Ruotsissa ja Suomessa lapsiin kohdistetut yhteisölliset huoltovelvoitteet olivat vastaavia kuin aikuisväestöön kohdistuneet (Rahikainen 2002, 168).

Ikä sääteli niin lapsen velvoitteita, oikeuksia kuin asemaa yhteiskunnan kansalaisena. Siirtymät kuitenkin noudattivat ensisijaisesti kunkin säädyn käytänteitä. Poikkeuksen tekivät kaste sekä rippikoulu ja konfirmaatio. Rippikoulu ja konfirmaatio ovat olleet säätyyn katsomatta aikuisuuteen siirtymisen riittejä. Tosin rippikoulun suorittamiseenkin myönnettiin erivapauksia kirkkolaeissa vuosilta 1869 ja 1908. Rippikoulu on ollut niin tärkeä vaihe siirryttäessä lapsuudesta aikuisuuteen, että sen suoritusmahdollisuus samoin kuin konfirmaatio mainitaan kasvatuslaitosten ohjesäännöissä.

Maalliset säädökset, joissa mainittiin pienimmät lapset, vastasyntyneet tai vielä syntymättömät lapset, keskittyivät sanktioimaan lapsen kuolemaa. Hengelliset säädökset mainitsivat varhaisen kasteen veloitteen vanhemmille tai isäntäväelle, mutta muuten pienimpiä lapsia ei mainittu. Syntymättömiin ja nuorimpiin lapsiin liittyvät säädökset siis käsittelevät ennen kaikkea elämiseen ja hengissä pitämiseen liittyviä toimia. Sylilapsen hoito vaihteli ajallisesti ja paikallisesti vallinneiden olosuhteiden sekä ennen kaikkea vanhempien

yhteiskunnallisen aseman mukaan, mutta jo Ruotsin vallan ajalta lähtien säädöksissä on jollakin tavoin huomioitu lapsen hoivan tarve. Säädöksiin on kirjattu velvoite huolenpitoon jo ennen lapsen syntymää ja vastasyntynyt on mainittu hoivan ja elatuksen tarpeessa olevaksi lapseksi (mm. 22.11.1740/M, dito¹ 1755/M). Aviottomasta naisesta ja tämän syntymättömän lapsen elämästä vastuun kantoivat naisen vanhemmat tai isäntäväki (12.7.1750/M, 12.4.1779/M, 16.4.1779/M). Syntymättömästä ja sylilapsesta huolehtiminen tarkoitti säädösten mukaan ensisijaisesti hänen hengissä pitämistään. Lasten kuolemaan johtanut hoidon huolimattomuus on määritelty rangaistavaksi teoksi (8.12.1719/M, 22.10.1723/M, 14.1.1726/M), ja lastenmurhat tuli ehkäistä (22.10.1723/M, 14.1.1726/M, 13.4.1779/M, 14.4.1779/M). Merkityksellistä näiden säädösten osalta on, että niissä on mainittu sekä lapsi että lapsesta huolehtiminen.

Lapsuusikään, 4–14 ikävuoteen, kohdistuneet maalliset säädökset keskittyivät vaatimukseen siitä, että lapsen on kyettävä elättämään itsensä, kun taas hengellisissä säädöksissä puolestaan edellytettiin tutustumista kristinopin alkeisiin. Perheissä ja talouksissa lasten opetusvelvoite määrittyikin ensisijaisesti kirkkolakien kautta. Säädösten mukaan myös rahvaan lapsi saattoi varhaisimmassa elämän vaiheessaan saada vastikkeetonta hoitoa, mutta sitä mukaa kun lapsi varttui, tuli hänen yhä enemmän osallistua kykynsä mukaan työntekoon. Kasvatuksen tavoitteena oli harjoittaa lapsia niin, että he aikuisena kykenivät omalla työllään elättämään itsensä (esim. 4.11.1734/M, 17.11.1772/SE, 17.12.1874/SA). Odotus työpanoksesta näkyy esimerkiksi lapsen elatus- ja tukevien korvausten pienemisenä lapsen iän myötä (esim. 2.11.1813/SB) ja käytännössä rahvaan lapset osallistuivatkin töihin 4–5-vuotiaasta lähtien. Varhaislapsuus päättyi lapsen ollessa suunnilleen 7-vuotias. Työ- ja kasva-

¹ dito = päivämäärä ei tiedossa.

tuslaitoksiin ei pääasiallisesti otettu alle tämän ikäisiä lapsia, koska heitä ei pidetty vielä työhön kykenevinä (11.12.1766/M, 17.11.1890/SA, 5.8.1896/SA, 7.10.1901/SA, 6.10.1902/SA). Rahvaan lasten elannon hankinta alkoi varhaisemmassa vaiheessa kuin talonpoikien lasten. Elatustarvetta määritettäessä merkityksellisenä pidetty ikä vaihteli 12-vuotiaasta 15-vuotiaaseen (12 vuotta: esim. 21.8.1739/M, 15.5.1805/SP, 31.3.1879/SA; 14 vuotta: esim. 28.4.1791/M, 22.3.1852/SP; 15 vuotta: esim. 31.3.1879/SA).

15-vuotiaalta odotettiin maallisten säädösten perusteella kykyä itsensä elättämiseen. Hengellisissä säädöksissä korostui rippikoulun merkitys, sillä konfirmaatio edellytti rippikoulussa hankittua kristinopin tuntemusta sekä lukutaitoa. Lapsen saavuttaessa rippikouluiän lakkasivat monet tuet, kuten esimerkiksi määräys lapsihuoneviljoista osoittaa (2.11.1813/SB). Köyhäinhuoltolain (22.3.1852/SP) mukaan alle 16-vuotias ja huoltajaton tai muista syistä erityistoimenpiteitä tarvitseva lapsi katsottiin ”turvattomaksi” ja siten yhteiskunnallisia huoltotoimenpiteitä vaativaksi. Saavutettuaan 15 vuoden iän ihmisen tuli kyetä tulemaan toimeen omillaan (20.3.1739/M). Palkkaussääntöjen mukaisesti 15-vuotiaalla oli oikeus itse solmia työsopimus ja tällöin verotus kohteli heitä täysivaltaisina aikuisina. Kasvatuslaitosten ohjesääntöjen mukaan niihin otettiin alle 15-vuotiaita oppimaan työhön, jotta he kasvavat itsensä elättämään kykeneviksi työntekijöiksi tai käsityöläisiksi. Vuoden 1866 koululaki määritteli ylemmän kansakoulun päätösiäksi 15–16 vuotta; vastaavasti ensimmäisen oppivelvollisuuslain mukaan oppivelvollisuus päättyi 13–14-vuotiaana.

Kasvatustavoitteet

Edellä on tuotu esiin, että säädöksissä mainittu lapsen kasvatuksen tavoitteellisuus liittyy 1) *kristityksi kasvamiseen*, mikä sisältää seurakunnan jäsenyyden, kristilliset elämäntavat ja valmiuden itse lukea Raamattua, 2) *elannon ja hoivan antamiseen*, johon sisältyy isäntävaltaa

käyttävälle aikuiselle kohdistettu velvoite turvata lapsen elanto, järjestää vaatetus ja kasvattaa lasta sekä 3) *työntekoon kasvattamiseen*, mikä on lapsen harjaannuttamista sellaiseen työhön, jolla hän pystyy elättämään itsensä. Seuraavaksi tarkastelen tarkemmin näitä tavoitteita.

Kristityksi kasvaminen

Kristinuskoon kasvattaminen alkoi kirkkolaikeiden mukaan kasteen kautta seurakunnan jäsenyyteen liittämistä. Myös löytölapset ja maankiertäjien lapset tuli kastaa luterilaiseen uskoon ja heidät tuli liittää löytöpaikan seurakuntaan. Kastamattomat eivät päässeet rippikouluun eikä heillä ollut mahdollisuutta solmia avioliittoa (siviilivihkimisestä säädettiin 22.12.1917/SP) tai saada kunnollisia hautajaisia.

Vanhemmilla oli velvoite antaa lapsilleen kristillistä opetusta. Opetus oli ensisijaisesti vanhempien tai ruokakunnan päämiehen vastuulla (kirkkolait sekä 12.1.1726/SF). Mikäli nämä syystä tai toisesta eivät tähän tehtäväänsä kyenneet, heidän tuli joko antaa se muiden tehtäväksi tai sitten tehtävä siirtyi seurakunnalle. Näin tapahtui myös orpojen ja muuten ilman vanhempia elävien lasten kohdalla. Jo vuoden 1686 kirkkolaisa määrättiin seurakunnalla kristinopin opettamisen auttamisvelvoite. Lukkarin tuli toimia apuna tässä tehtävässä joko seuraamalla kristilliseen opetukseen liittyvän velvoitteen toteutumista tai antamalla kristinopin opetusta sitä muuten vaille jääville. Lukutaitoa ja luetun ymmärtämisen taitoa sekä kristinopin tuntemusta tuli kirkkolain mukaan valvoa ja viime kädessä kunkin seurakunnan kirkkoherran ”pita sijtä murhen pitämän”.

Kaikille seurakuntalaisille tarkoitettu kristillinen kasvatus ja kristinopin alkeiden opetus tuli vuosien 1869 sekä 1908 kirkkolakien mukaan aloittaa lapsen ollessa viimeistään 7-vuotias. Kristinopin opettaminen mainitaankin kirkkolakien ja kasvatuslaitosten sekä muiden oppilaitosten ohjesääntöjen lisäksi useimmissa säädöksissä, joissa puhutaan lasten ela-

tuksesta ja hoitamisesta (mm. 22.10.1723/M, 12.1.1726/SF, 4.11.1734/M, 20.3.1739/M, 22.8.1741/M, 15.2.1745/SF, 5.12.1753/M, 11.12.1766/M, 2.4.1770/M, 12.4.1779/M, 4.5.1785/M, 11.5.1866/SA, 16.7.1875/SA). Kristinoppiin paneutumista tai lukemaan opetusta käsitellään lähes seitsemässäkymmenessä säädöksessä.

Elanto ja hoiva

Lapseen kohdistuvaa hoivaa ja kasvatusta käsitellään yli kuudessakymmenessä säädöksessä. Lapsesta huolehtimisen ja kasvattamisen velvoite sekä siitä lapselle seuraava oikeus olla hoidon ja kasvatuksen kohteena ei tarkoita, että näin olisi tapahtunut. Säädökset kertovatkin kenties ennemmin jatkuvasta tarpeesta estää lasten hylkääminen, heidän kerjuulle lähettämisen tai isäntävallan väärinkäyttö kuin lapsen oikeudesta huolenpitoon. Säädöksissä on vain käänteisenä luettavissa lasten oikeus elatukseen.

Kasvatusympäristönä maaseutua pidettiin kaupunkia parempana, mihin vaikutti myös se, että kaupunkien laitosten lapsikuolleisuus oli varsin suuri. Laitokset sijaitsivat enimmäkseen kaupungeissa, kun taas kasvatuskodit tuli pyrkiä löytämään maaseudulta. Kyse saattaa olla maaseudun arvottamisesta moraalisesti soveliaaksi kasvuympäristöksi tai kyse voi olla siitä, että maataloissa lapsen oli mahdollista ansaita elantonsa tekemäänsä työtä vastaan. Mikäli lapsi siirtyi laitokseen, käytti laitoksen johtaja isäntävallaa suhteessa lapseen. Laitoksia ja kasvatuskoteja varhaisempia ja myös samanaikaisia lasten sijoitusmuotoja olivat ruotukierto ja huutolaiskäytäntö (2.11.1813/SB). Tällöin lapset eivät talossa eläessään olleet perheen vaan ruokakunnan jäseniä, joiden tuli osallistua talon töihin. Turvattomia lapsia varten perustettujen laitosten tehtävä on yleisesti ottaen ollut antaa se hoito ja kasvatusta, jonka tavallisimmin vanhemmat, perhe ja suku lapsille tarjosivat. Terveysten- ja sairaanhoito mainittiin elatukseen kuuluvaksi tarpeeksi samoin kuin riittävä ja terveellinen ravinto. Laitoksessa

tuli huolehtia lisäksi kasvatettavien sielunhoidosta (17.11.1890/SA).

Säädösten kautta voidaan nähdä, että lapsi huolenpidontarpeineen sekä tunnustettiin että tunnustettiin, vaikkakin vasta 1900-luvun lopulla voidaan puhua lapsen oikeudesta huoltoon (Gottberg 1997, 23). Olemassaolon ja ihmisyyden antaminen lapselle toi lapsen läsnäolevaksi yhteiskunnassa. Katsottiin, että lapsen tarvitsemaan hoivaan kuului ennen kaikkea elatus, joka sisälsi ruoan, vaatteet ja asunnon. Ainoastaan pieni lapsi sai tämän vastikkeettomasti, kunnes hän pystyi osallistumaan työtehtäviin.

Työntekoon kasvattaminen

Lasten kasvattaminen työtä tekeviksi ja itsensä elättämään kykeneviksi aikuisiksi on ollut keskeisessä asemassa puhuttaessa kansanomaisesta lastenkasvattamisesta. Työntekoon osallistuminen ja elantonsa hankkiminen lieene ollut kaikenikäisten tavallisten ihmisten huolenaihe. Työntekoon osallistumista tai itsensä elättämistä käsitellään noin kolmesakymmenessä säädöksessä. Lapset tuli harjaannuttaa käsityöläisiksi tai maatalouteen työväeksi ja laitoksista poislähteville tuli tarjota työpaikka, jotta elatus olisi taattu myös tulevaisuudessa (26.10.1757/M, 29.5.1767/M, 23.3.1768/M, 15.4.1772/M, 14.4.1779/M, 7.3.1780/M, 16.7.1875/SA sekä aistivammais- ja kasvatuslaitosten ohjesäännöt (17.11.1870/SA, 17.12.1874/SA). Etenkin aistivammaisten (aistivallisten) kasvatuksessa korostetaan käsityöläisyyttä tulevana elannonhankkimisen keinona. Aistivammaisten oppilaitosten säännöissä mainitaan, ettei laitoksen tule tarjota oppilaille korkeampaa elintasoja kuin mikä nämä itse tulevassa elämässään kykenevät omalla työllään hankkimaan.

Kirkkolaeissa ei sitä vastoin ruokakunnan tai vanhempien kasvatustehtävänä korostettu kasvattamista työhön. Kenties se on ollut niin itsestään selvä osa luterilaista kristillistä kasvattamista, ettei sitä ole ollut tarvetta erityisesti mainita.

Johtopäätökset

Lapsen huolto- ja hoitovelvoite on edelleen lakisääteistä: laki lapsen huollosta ja tapaa-misoikeudesta vuodelta 1983 määrittää kasvatuksen tavoitteiksi lapsen hoidon turvaamisen ja kasvatuksen. Toisin kuin varhaisemmat säädökset, tämä uusi laki määrittelee kuitenkin lähtökohdaksi lapsen tarpeet ja lapsen oikeuden turvallisiin ihmissuhteisiin. Tavoitteena on yhä, että ”lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää.”

Ruotsin ja Venäjän hallinnan aikaisista säädöksistä on luettavissa keskeisenä velvoitteena olleen lapsen hengissä pitäminen ja hänen elättämisenä, lähinnä työpanosta vastaan. Jotta lapsesta voitiin 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussa olettaa kasvavan itsensä elättämään kykenevä aikuinen, tuli hänet ensisijaisesti opettaa työntekoon. Koska lapsi oli kasvatettava kristilliseen uskoon ja seurakunnan yhteyteen, tuli hänen saada opetusta ja neuvontaa kristinopin tuntemukseen sekä oppia lukutaidon alkeet. Säädöksissä rahvaan kotona tapahtunut lasten kasvatusta ja opetus näyttäytyvät ensisijaisesti aikuisuuteen valmistutumisena yhteisön valvonnassa. Aikuisuuteen ja kunnan kansalaisuuteen kuuluivat säädösten mukaan niin valmius hankkia itse toimeentulonsa, kyky lukea syventääkseen kristinopin tietojaan kuin omakohtainen kristillisyyteen oppiminenkin. Autonomian ajalla rahvaan lapsista odotettiin kasvavan ennen kaikkea palkollisia maaseudulle tai työntekijöitä kaupunkiin. Tavoitteena voidaan pitää kasvamista ahkeraksi työntekijäksi sekä kristilliseksi, hyödylliseksi ja rehelliseksi yhteiskunnan kansalaiseksi, jolla on velvoitteita vanhempiaan ja isäntäväkeään kohtaan.

Tutkimus osoittaa, että lapsi ja lapsen kasvatusta on määritelty jo varsin varhaisessa lainsäädännössä. Kasvatustavoitteisiin liittyvät johtopäätökset, joita säädösten sisällön perusteella voi rahvaan lasten kasvatukselle asetuista odotuksista tehdä, vahvistavat aieman kansanomaisen kasvatuksen tarkastelun tuottamaa tietoa. Rahvaan lasten kasvatukses-

sa ei ollut kyse ainoastaan kansan tavasta, vaan taustalla vaikuttivat myös vaikutusvaltaisten ryhmien pyrkimykset ja kasvatukselle asetamat tavoitteet.

Primäärilähteet

6.8.1723 Kongl. Maj:ss Förnyade Stadga och Förordning / Angående Tienstefolk och Legohion. Gifwen Stockholm i Rådkammaren den 6. Augusti 1723. Cum Gratia & Privilegio S:ae R:ae Maj:tis. Sederholm./ uti Kongl. Boktryckeriet uplagdt/ hos Johan Henr. Werner, Directeur öfwer Boktryckerien i Riket.

KL1686 = Kircko-Laki Ja Ordningi. L-I. Hellemaa, A. Jussila & M. Parvio (toim.) 1986. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. SKS:n toimituksia 444. Helsinki: SKS.

M = Modée, R.G. (1742–1829). Utdrag utur alle ifrån den 7 Decemb. 1718 utkomne – till 1794 års slut. Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer I–XV. Stockholm.

RWL = Ruotzin Waldacunnan Laki 1734. E. Koivusalo & R. Jussila (toim.) 1984. Ruotsin Waldakunnan Laki 1734. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Porvoo: WSOY.

SA = Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma (Asetus-Kokoelma/Asetus-Kokous) 1860–1917 sekä Suomen Asetuskokoelma 1917–.

SB = Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans Kejsler. Maj:t, äfwensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Storfurstendomet Finland blifwit utfärdade uti Justititiae-, Oeconomia- och Politiae-Ärender. Från och med år 1809–1859. (1840–1862).

SF = Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar, hwilka ändra eller förklara landets allmänna Lag eller utwidga och närmare bestämma föreskrifterne i de ämnen densamma omfattar. På Hans Kejslerliga Majestäts nådiga befallning, utgifwen af Deb för Finland tillförordnade Lag-Kommission. (Förre Delen 1538–1799. Helsingfors: J.C. Frenckell & Son, 1855; Senare Delen 1800–1854. Helsingfors: J.C. Frenckell & Son, 1855).

SP = Samling af Placater, Förordningar, Manifester och Påbud, samt andre Allmänna handlingar, hwilka i Storfurstendomet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket kommit. Åbo. 1821–1862.

TL = Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisesti. SKS:n toimituksia 954. 2005. Helsinki: SKS.

Lähteet

Aukia, M. 1984. Perinteisestä kotikasvatuksesta Suomen maaseudulla. Teoksessa M. Ojala (toim.) Varhaiskasvatustutkimus Suomessa. Lastensuojelun keskusliitto 71. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 163–181.

- Ganander, C. 1937–1940. Nytt finskt lexicon (Uusi suomen sanakirja). Porvoo: WSOY.
- Gottberg, E. 1997. Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakko-täytöntöpano. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A:93.
- Gottberg, E. 2005. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A:112.
- Gottberg-Talve, E. 1988. Jäämistöoikeuden perusteet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Granbom-Herranen, L. 2008. "Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?" *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 329. [http://urn.fi/URN: ISBN:978-951-39-3111-7](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3111-7) (Luettu 15.11.2010).
- Granbom-Herranen, L. 2010. Menetelmät monitieteellisen tutkimuksen haasteena. *Elore* 17 (2), 68–78. http://www.elore.fi/arkisto/2_10/herranen_2_10.pdf (Luettu 8.1.2011).
- Grönfors, M. 1982. Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät. Helsinki: WSOY.
- Hedenborg, S. 1997. Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm. *Stockholm Studies in Economic History* 26. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jyrhämä, R. 2004. Sisällön erittelyn mahdollisuuksia. Taulukkolaskentaohjelma analysoinnin apuna. Teoksessa P. Kansanen & K. Uusikylä (toim.) Opetuksen tutkimuksen monet menetelmät. Jyväskylä: PS-kustannus, 223–237.
- Kakkuri-Knuuttila, M.-L. 1992. PAM. Pienten askelten selitysmalli yhteiskuntatieteissä. Helsingin kauppa-keakoulun julkaisuja D-166.
- Kalela, J. 2000. Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Kekkonen, J. 2003. Modernin oikeuden synty, kehitys ja tulevaisuus. Teoksessa J. Inha (toim.) Muutos ja jatkuvuus. Näköaloja oikeushistoriaan. Helsinki: Talentum, 243–270.
- Kekkonen, J. 2009. Kontekstuaalinen oikeushistoria. Helsinki: Yliopistopaino.
- Koivusalo, E. & Jussila, R. (toim.) 1984. Sanasto. Teoksessa *RWL*, 243–264.
- Leisti, S. & Vähä, E. 2001. Tutkija ja maailmankuva – neuvostoideologian jäljillä. Teoksessa S. Autio, S. Katajala-Peltomaa & V. Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 113–130.
- Nygård, T. 2002. Patriarkaalisuus 1600- ja 1700-luvun pallokollislaissäädännössä. Teoksessa P. Einonen & P. Karonen (toim.) Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). *Historiallinen arkisto* 116. Helsinki: SKS, 158–168.
- Ojakangas, M. 1997. Lapsuus ja auktoriteetti: Pedagogisen vallan historia Snellmannista Koskenniemeen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Pietilä, V. 1973. Sisällön erittely. Helsinki: Gaudeamus.
- Pulma, P. 1985. Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. *Historiallisia tutkimuksia* 129. Helsinki: SHS.
- Rahikainen, M. 1993. Det farliga barnet. Om förhållandet mellan barn och vuxna i nya tidens Europa. *Historisk Tidskrift för Finland* nr. 4, 514–528.
- Rahikainen, M. 2002. Compulsory child labour: parish paupers as indentured servants in Finland, c. 1810–1920. *Rural History* 13 (2), 163–178.
- Rasila, V. 1977. Suomen poliittinen historian vuodet 1905–1919. Teoksessa V. Rasila, E. Jutikkala & K. Kulha (toim.) Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2. osa 1905–1975. Porvoo: WSOY, 9–115.
- Roiko-Jokela, H. 2006. Suvun vallasta edunvalvontaa. Suomalaisen holhousjärjestelmän kehitys keskiajalta 2000-luvulle. Helsinki: Minerva.
- Savolainen, M. 1984. Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus.
- Sjöholm, E. 1988. Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Still, C.-A. 2009. Barnet i Kulturvaggan Föreningen Arbetets Vänners barnträdgårdsverksamhet i Åbo 1897–1937 och dess historiska bakgrund, pedagogikhistorisk studie. *Kasvatus & Aika* 3 (3), 47–63. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/index.php?lan=1&page_id=225 (Luettu 23.11.2010).
- Suomen murteiden sanakirja. 1985–2003. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Osat 1–7.
- Suutarinen, S. 1992. Herbartilainen pedagoginen uudistus Suomen kansakoulussa vuosisadan alussa (1900–1935). *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 30.
- Talve, I. 1990. Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 514. Helsinki: SKS.
- Tuomaala, S. 2004. Työätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun kohtaaminen 1921–1939. *Bibliotheca historica* 89. Helsinki: SKS.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja. 1985–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Osat 1–2.
- Vehkalahti, K. 2009. Constructing reformatory identity: Girls' reform school education in Finland, 1893–1923. Oxford: Peter Lang.
- Vuorio-Lehti, M. & Nieminen, M. 2003. Menneisyyden kasvatustodellisuuden lähestymistapoja ja tulkintamahdollisuuksia. Teoksessa M. Vuorio-Lehti & M. Nieminen (toim.) *Kasvatustodellisuus nyt. Makro- ja mikrotutkimuksesta marginaaliseen, sukupuolen ja tilan analyysiin. Kasvatustilaisuuden tutkimuksia* 14. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen seura, 11–34.
- Väyrynen, K. 1992. Der Prozess der Bildung und Erziehung im finnischen Hegelianismus. Helsinki: SHS.